УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ

Банду́ра — струнно-щипковий інструмент, оригінальний витвір українського народу, почав широко розповсюджуватися з кінця XVI ст. Складається з корпусу овальної форми, грифа з кілками для басових струн та приструнків, які мали стабільну висоту звука. Бандура має виконавські можливості, подібні до фортепіано: можна грати всіма десятьма пальцями й видавати акорди.

Існують різні способи гри на бандурі: **київський** (ліва рука оперує басами, права — приструнками), **харківський**, або **полтавський** (права і ліва руки грають як на басах, так і на приструнках), **чернігівський** (бандура розвернена ліворуч, ліва рука грає тільки на басах, а права — тільки на приструнках).

Чернігівський спосіб гри не був властивий виконавству кобзарів стародавніх часів — він є пізнішим і походить від зрячих бандуристів-аматорів. Цей спосіб також пов'язаний із хроматизацією бандури (конструкторські експерименти в цьому напрямку почалися на зламі XIX–XX ст.), яка зробила неможливою гру на приструнках лівою рукою. Після хроматизації бандура перетворилася з побутового інструмента на суто концертний.

Зовнішній вигляд бандури невпинно змінювався і вдосконалювався, із розвитком мистецтва виконання виникла потреба розширити діапазон інструмента, збільшити кількість струн. Зокрема, бандура О. Вересая мала 6 басів і 6 приструнків; бандура Г. Бондаренка мала 5 басів і 5 приструнків, бандура Г. Хоткевича мала 4 баси і 19 приструнків. Сучасна бандура має 10–14 басових струн і 40–50 приструнків.

Басо́ля — інструмент, який походить від старослов'янського великого гудка — гудища. Вона мала три струни, грали на ній лукоподібним смичком. Потреба у створенні басолі виникає в народній музичній практиці тоді, коли стали виникати інструментальні ансамблі. І зараз вона використовується лише в ансамблях троїстих музик. Зовні схожа на віолончель з трьома або чотирма струнами. Грають на них характерним способом, а саме: кладуть інструмент на коліна нижньою декою до грудей виконавця, як гітару, правою рукою за допомогою дерев'яної палички б'ють по струнах, а лівою притискають струни на грифі. Виникає рвучкий, карбований звук з домішкою шуму.

Цікавий різновид басолі можна зустріти на Закарпатті. Це п'ятиструнний інструмент, на якому грають щипком плектра або ударяють по струнах спеціальною паличкою — бильцем, відбиваючи ритмічний рисунок музики. За допомогою кількох рухомих поріжків на грифі досягається раптове перелаштування відкритих струн, що дозволяє грати на такій басолі, не притискаючи пальцями струни на грифі.

Бербе́ниця — музичний інструмент, виготовлений із побутового начиння — барильця, в якому вимочують овечий сир. Для виготовлення бербениці один

бік барильця обтягують шкірою і припасовують в центрі пучок волосіння з кінського хвоста. На бербениці може грати один музикант: ставить це барильце між ніг, а руками смикає за волосінь.

Не існує точних відомостей про час появи цього інструмента. Відомо лише, що в XIX ст. як обрядовий інструмент бербениця епізодично побутувала у чехів, молдаван, румунів, поляків. В Україні вона використовується як акомпануючий ансамблевий інструмент на Гуцульщині, найчастіше в Закарпатті, де має синонімічні назви: «цеберко», «бербениха», «бербенятко» (залежно від розміру діжечки, з якої вона зроблена). Її використовують як акомпануючий в народних ансамблях, а також для супроводу під час співання колядок.

Бу́бон (ре́шето) — дерев'яний обідок з дерева, обтягнутий сухою шкірою. Вживався в народній практиці з давніх-давен як військовий музичний інструмент для додання завзяття побратимам і залякування супротивників. Був поширений й на урочистих зустрічах, а також на похороні, полюванні (лякати звірину), під час оголошення судових вироків і, звісно, на весіллях. Бубон — невід'ємна складова частина народних інструментальних ансамблів, які виконують музику для танців. Теперішній бубон має в отворах обручі парами — вільно закріплені металеві тарілочки або навхрест перетягнуті дротики з навішаними дзвіночками. Бубон — ритмічний інструмент. Б'ють у шкіру або обідок бубна невеличким дерев'яним калаталом або рукою. На бубні виконують різні ритмічні рисунки, тремоло, дзвеніння. Головне його завдання — утримувати темп, підкреслювати синкопи, надавати відповідного колориту у звучанні і додавати запалу у грі.

Буга́й — старовинний музичний інструмент, зберігся переважно у Західній Україні. Часто заміняв басолю для створення основних функцій ладу. Виготовляють цей інструмент самі музиканти: беруть дерев'яне барильце, з двох боків обтягують шкірою, з одного боку в центрі припасовують пучок волосіння з кінського хвоста. Техніка гри дуже проста. Один виконавець бере бугай під руку, а другий смикає за волосіння пальцями. Виникає ревучий звук, схожий на ревіння бугая. Звідси й назва.

Бу́хало — різновид великого барабана, тільки менший за розміром. Найчастіше застосовується в танцювальній музиці, тому його за допомогою паска прикріплюють до пояса, і тоді виконавець може навіть танцювати з ним. Бухало має згори ще й тарілочку. Грають на бухалі за допомогою калатайки, а по тарілці б'ють металевим прутиком або маленькою тарілочкою. Це дозволяє виконавцю вибивати основний ритм у мембрану, а на тарілочці витинати усілякі ритмічні рисунки, прикрашаючи їх несподіваними акцентами.

Варган́и (дри́мби) — найстаріший щипковий язичковий ідіофоном, походить від лука (уявіть, наскільки старовинний цей музичний інструмент). Його конструкція та механізм дії дуже прості, тому навіть діти можуть грати на ньому. На звук впливають не тільки сила і частота щипків, а також об'єм та форма ротової порожнини.

Гудо́к — один із старовинних струнних смичкових інструментів. Звук на ньому видобувається лукоподібним смичком — квінтовий стрій. Широко використовувався в музичній практиці України-Русі, що засвідчено фресками Софійського собору XI ст. Це доводить, що смичкові інструменти вже тоді були усталені, а отже, існували значно раніше свого зображення на фресках і слугували музикантам аж до виникнення скрипки. Переважно на гудках грали танцювальну музику та супроводжували нескладні танцювальні пісні. Згодом гудок був витіснений більш досконалою скрипкою.

Гу́сла — найдавніший струнно-щипковий інструмент, існував ще від часів Княжої доби, що засвідчено численними документами і авторитетними дослідниками: Ібн-Дастом, І. Рігельманом, П. Кулішем, М. Сумцовим, М. Лисенком. Інструмент мав форму трапеції з доволі великим і глибоким корпусом, мав від одинадцяти до тридцяти струн. Стрій їх переважно діатонічний.

Гусла тримають на колінах і грають пальцями обох рук. На гуслах грали супровід до співу, а також в ансамблях, музику для танців, що показано на фресці Софійського собору початку XI ст. В «Слові про Ігорів похід» є оповідь про те, що Боян співав із супроводом на гуслах. Мали широке розповсюдження. Глухівська школа випускала гуслярів-професіоналів (XVIII ст.). А ще гусла стали основою для створення українським народом більш досконалих інструментів — кобзи і бандури, які витіснили їх з музичного побуту України.

Гуцу́льські цимба́ли — інструмент, схожий на гусла, який тримають на колінах і грають на ньому за допомогою дерев'яних паличок без флісу. Має трапецієподібну форму і шереґ струн, натягнутих між залізними чопиками й такими ж закрутками. Струни проходять через дві підставки (кобилки) і поділяються на дві частини (лави).

Дводе́нцівка (дубе́льтівка) — дерев'яний інструмент, що має дві цівки однакової довжини. Як і в сопілці, в отвори дводенцівки вставляються денця — чопики, за допомогою яких утворюються свистки, що мають спільний губник. Часто виготовляється з одного шматка дерева. Ігрова цівка має до шести ігрових отворів, друга трубка відіграє роль бурдону.

Деркáч — шумовий інструмент, розповсюджений в народі. Виготовляють його самотужки. Це шматок округлого, до 5 см у діаметрі, дерева твердої породи з поздовжніми пазами. Він же є однією зі сторін дерев'яного прямокутника, який мусить крутитися навколо кругляка. В спеціальні прорізи посередині прямокутника вставляють гнучкий дерев'яний стрижень, який упирається в кругляк з пазами. Якщо його взяти за ручку й покрутити навколо кругляка прямокутника зі стрижнем, що стрибає з пазу в паз, пролунає доволі потужний тріскучий звук. На цьому простенькому інструменті можна відтворити досить складні ритми.

Дри́мба —інструмент, розповсюджений на Західній Україні; його часом називають варганом, у лемків — органом. Має форму підківки з тоненьким металевим прутиком посередині — міндиком. Грають на дримбі у такий спосіб: лівою рукою прикладають дримбу до губ, щоб вона торкалася зубів, а правою торкають за металевий прутик. Утворюється характерна вібрація, висота тону змінюється залежно від резонаторної позиції рота і язика виконавця. Дуже часто, граючи на дримбі, виконавець намагається створити голосом органний звук — бурдон. Звучання дримби слабке, але в поєднанні кількох дримб постає неповторний колористичний ансамбль.

Зýбівка — дерев'яний духовий інструмент, різновид сопілки, який не має свисткового пристрою. Нижня губа виконавця править за денце. Має до десяти голосових отворів. Стрій — діатонічний, але за допомогою комбінованої аплікатури, а також перекриттям отворів до половини, можна видобувати хроматичний звукоряд. Це — віртуозний інструмент. Він навіть має перевагу над сопілкою, адже в ньому чіткіше й виразніше фіксується інтерваліка мелодії, має стійку ладову чіткість. Інструмент дуже поширений в західних областях України. Видатним виконавцем на зубівці був народний артист України В. Попадюк.

Зозýлька — один із найдавніших духових інструментів, який належить до різновиду свищиків. Вони поширені в Україні як дитячі іграшки. Їх виготовляють із глини у вигляді півників, пташок, котиків, баранчиків, жабок, хаток. Вони мають отвір для вдування повітря, а також бічні отвори на корпусі, закриваючи і відкриваючи які можна вилучати різні за висотою звуки. Трапляються деякі екземпляри віком у кілька тисяч років, але й понині на них можна грати. Сучасні майстри — О. Шльончик, М. Йорга, Д. Демінчук виготовили цілу сім'ю зозуль різних розмірів. Вони мають хроматичний звукоряд і чудовий грудний оксамитовий звук. У сучасній музичній практиці використовуються в ансамблях і оркестрах народних інструментів.

Кóбза — старовинний народний струнно-щипковий інструмент з ладами або без них, знаний ще з XIII ст. Відомий багатьом народам світу, подібні

інструменти мають схожі назви: у татар — кобиз, у румунів — кобза, у мадярів — кобоз, у росіян — домра, у афроамериканців — банджо. Сучасний український інструмент має різновиди: кобза-прима, кобза-альт, кобза-тенор, кобза-бас. У створенні сучасної кобзи брали участь майстри: І. Скляр, Н. Лупич, Ф. Полій, М. Прокопенко, В. Зуляк та ін.

Коза́ (ду́да) — один із найвідоміших народних інструментів, був поширений у військовому побуті запорізьких козаків. Коза складається з мішка-резервуара, який виготовляють із козячої, телячої або овечої шкури. До цього мішка приладнують кілька цівок. Крізь одну з них до середини мішка надимається повітря — вона називається «сисаком» і має спеціальний клапан, який не випускає повітря назад; на другій цівочці з ігровими отворами виконують мелодію. Вона є головною, у верхній своїй частині має пищик. Діапазон і стрій довільні і залежать від довжини цівки та кількості ігрових отворів. Переважно їх не більше шести, що дозволяє грати діатонічну гаму в межах октави. Інші цівки, їх може бути одна або дві, — бурдонні. Вони мають постійний звук і підлаштовуються під граючу цівку. Переважно їх підлаштовують так: одну на октаву нижче від граючої (бас-гук), другу — на квінту вище від баса-гука. Створюється постійний звук бурдону, близький до звучання ліри.

Кови́ця (сви́ріль) — один із старовинних музичних інструментів, відомих у багатьох народів ще з давнини. Це — шерег закритих знизу цівок різної довжини та діаметра, скріплених докупи і розміщених послідовно від більшої до меншої на дерев'яній основі («підлозі»). Кількість цівок сягає 22–25. Кожна налаштовується окремо. Свирілі бувають однобічні і двобічні. Звук на кувиці вилучається за допомогою повітря, що вдувається в інструмент під певним кутом. Розтинається повітря краєм цівки, звідси постає коливання стовпа повітря, що в залежності від товщини та довжини трубочки має різну амплітуду коливання, створюючи звук певної висоти. Звукоряд має діатонічний. Але, змінюючи кут вдування повітря, можна підвищити або знизити звук на півтону від основного. Як в народі, так і серед професійних музикантів побутують кувиці різного строю і діапазонів. Тепер свиріль стала блискучим сольним інструментом.

Лі́ра (ре́ля) — багатострунний смичковий музичний інструмент, в якому для видобування звуків використовували колесо, що оберталося; символ мистецтва. Ліра відома в Україні з XVII ст. Вона часто була супутницею кобзи — бандури. Побутуванням в Україні ліра завдячує незрячим мандрівними співцям — лірникам, братські цехи яких, на відміну від кобзарських, обіймали мало не всю етнічну територію України. Разом із тим темброві властивості ліри та обмежені прийоми гри обумовили переважно сумний церковно-дидактичний репертуар лірників.

Сучасні майстри та музиканти України і Білорусі знову звернули увагу на давній народний інструмент, щоб відродити його, удосконалити, ввести до фольклорних ансамблів, оркестрів.

Ріжо́к — широко розповсюджений інструмент у давніх слов'ян. Виготовляється з дерев'яної цівки, у нижню частину якої вставляють ріг тварини. У вужчій частині трубки має очеретяний пищик або подвійну тростину. Кількість отворів буває різною — від шести до дев'яти. Має характерний звук і хроматичний звукоряд до октави.

Ріг — найдавніший музичний інструмент, який досі побутує на Гуцульщині як вівчарський інструмент або як ритуальний для святкування коляди. Виготовляється з великого коров'ячого рогу. У вузький частині його свердлиться невеличкий отвір, крізь який можна вдувати губами повітря і в такий спосіб видобувати звук, доволі пронизливий і гучний.

Рубе́ль і кача́лка — знаряддя побутового вжитку, які часом застосовуються як ударні інструменти. Якщо провести качалкою по трибах рубля, то утворюється тріскучий звук, що нагадує звук деркача. Використовуються зараз лише епізодично під час виконання танцювальної або жартівливої музики.

Сопі́лка — найдавніший духовий музичний інструмент в Україні. Має свистковий пристрій і до десяти пальцевих отворів на корпусі. Звукоряд має діатонічний. За необхідності видобути хроматичний звукоряд застосовують комбіновану аплікатуру, так звані вилки, октавні звуки видобуваються методом передування. Виготовляється з бузинової або калинової цівки. Теперішні сопілки виготовляють із клена, горіха, бука або пластмаси. Існують різні типи сопілок, що дають змогу створювати великі однорідні ансамблі: сопілка-прима, сопілка-альт, сопілка-тенор, сопілка-бас.

Сурма́ — давній дерев'яний духовий інструмент з конічним корпусом. З широкого боку має горлач, з вужчого — пищик з подвійною тростиною. Мала довільну кількість ігрових отворів і різні розміри. Найбільше розповсюдження здобула в Козацьку добу і належала до полкової музики, адже духові оркестри із сурм, труб і тулумбасів були майже у кожному полку і навіть у сотні. Про це свідчать численні історичні пісні і думи та записи в козацьких полках.

Сурма — досить віртуозний інструмент з гучним і пронозливим тембром. Перший описав сурму Г. Хоткевич, а відродив — В. Зуляк. Згодом сурму намагалися покращити майстри Є. Бобровников, Г. Федькін, К. Савченко. Однак теперішнього вигляду вона набула в роботі Д. Демінчука. Інструмент цього майстра досконаліший, має 11 ігрових отворів, за допомогою яких

методом комбінованої аплікатури можна вилучити доволі великий (дві з половиною октави) звукоряд.

Сурма́-бас — різновид сурми, створений майстрами для збільшення діапазону вниз духової групи оркестру. Конусна, із загнутим догори горлачем. Звуковилучення — за допомогою чималого подвійного пищика. Звукоряд — хроматичний, має кілька допоміжних клапанів. Тембр звука нутряний, м'який у нижньому і середньому регістрах, різкий — у верхньому регістрі.

Тамбури́н — музичний інструмент з категорії перкусія, відомий ще з XVIII ст. Це досить простий предмет, що обумовлює його популярність, навіть дитина може з легкістю грати на ньому. Часто використовується як допоміжний інструмент в парі з флейтою, гітарою, гармонікою для створення ритму.

Являє собою каркас (коло або дуга), в якому розміщені металеві пластини, що й створюють звук. Пластини розташовуються парами і при струшуванні вдаряються одна об одну.

Зараз можна купити тамбурин будь-якої форми (круглий, у формі півмісяця, у формі зірки та ін.) та будь-якого кольору. Виготовляються тамбурини в основному з пластику та дерева. Звучання цього інструмента залежить від форми, матеріалу й кількості дзвіночків (пластин).

Техніка гри на тамбурині досить проста, хоча професійне використання все ж вимагає певного досвіду та вправності. Зазвичай його беруть в руку і трясуть, у залежності від інтенсивності, напрямку й форми руху варіюється і звук. Часто цей інструмент використовують гітаристи, одягаючи на ногу, створюючи собі таким чином ритм-партію.

Цимба́ли — струнно-ударний музичний інструмент, що складається з дерев'яного корпусу прямокутної, частіше трапецієподібної форми з натягнутими над ним струнами. Верхня дека виготовляється з ялини або смереки, нижня — з явора. Існують такі різновиди народних цимбалів: бурдонові бойківські цимбали (розмір деки 35–45 см, прямокутна форма, грають стоячи, тримаючи однією лівою рукою); гуцульські мелодійні цимбали (розмір деки 60–90 см, грають сидячи або стоячи за наявності спеціального ременя); подільські цимбали (розмір деки 50–60 см, за формою деки подібні до гуцульських).